

MOHAÇ SONRASI TÜRK - MACAR SİYASAL İLİŞKİLERİ ÜZERİNDE MACAR TARİHÇİSİ GÉZA PERJÉS'İN BİR DEĞERLENDİRMESİ

İSMAİL SOYSAL

Eski Budapeşte Büyükelçisi

1972 yılı sonbaharında Budapeşte'deki görevim sona erip Ankara'ya dönerken, Macaristan Halk Cumhuriyeti Dış Kültür İlişkileri Enstitüsü Başkanı Sayın Rosta, 1526 Mohaç Savaşından sonra 15 yıllık dönemde Macaristan'ın durumu ve Macar yöneticilerin tutumuna objektif bir yaklaşım niteliğinde tarihsel bir yapıtı Türkçeye çevirttiklerini söyleyerek, bunun bir kopyasını bana vermişti. Géza Perjés adlı Macar tarihçisi "Yolun kenarına itilen ülke" başlıklı bu yapıtında¹, Mohaç Savaşı ve Türklerin Macaristan'ı işgalinden, bu ülkeyi doğrudan doğruya yönetmeğe başladıkları 1541 yılına dek süren çok çekişmeli ve karmaşık bir dönemini anlatmakta ve kişisel, ilginç bir değerlendirme yapmaktadır.

O zamanki Macar yöneticilerini eleştirerek, onların Kanunî'nin Macaristan'ı Türk himayesinde, Türk ve Avusturya imparatorlukları arasında bir tampon devlet biçiminde kalması yolundaki önerisini kabul etmeyişlerinin tarihsel bir yanlışlığı olduğunu belirten yazar, bunun sonucunda ülkenin birlik ve bütünlüğünü yitirdiğini ve birçok kanlı savaşlara sahne teşkil ettiğini belirtmektedir. Perjés, yapıtının son bölümünde de, 1541'den 1686'ya süren 150 yıllık Türk yönetimi döneminin Macar ulusu için teselli sayılabilecek yönlerini anlatmaktadır.

Biz bu yazımızla önce Perjés'in değerlendirmesini iyi anlayabilmek üzere, Türklerin Macaristan'ı istilâsı ve oradaki egemenliği ile ilgili tarihsel olayları kısaca hatırlatacağız; sonra Perjés'in yapıtının bir özetini vereceğiz ve en sonunda da yazarın değerlendirmesi üzerinde düşüncelerimizi açıklayacağız.

¹ "Az Országut Szélére Vetett Ország" Macarca başlığını taşıyan söz konusu yapıt Kortárs (Çağdaş) adlı derginin 11 ve 12 nci sayılarında (Budapeşte, 1971-72) yayımlanmıştır. Aynı bir kitap olarak da 1975 yılında yayımlanacağı önerilmiştir. Türkçe çevirisi Budapeşte'de Macaristan Dış Kültür İlişkileri Enstitüsü tarafından yapıtılmış ve daktilo ile sınırlı ölçüde çoğaltılmıştır.

Géza Perjés 1917 yılında Trencsen'de doğmuş, önce Harp Okuluna giderek subay olmuş, sonra Edebiyat Fakültesini bitirmiştir. 1957 yılından beri Macar Bilim Akademisinde İstatistikî Tarih üzerinde araştırmalar yapmaktadır. Birçok tarihsel yapıtı arasında, "Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu savaşlarının yarattığı askerî sorunlar" ve Kanunî'ye karşı Sigetvar'ı savunan "Miklos Zrinyi" adlı etüdları vardır.

I

Türklerin Avrupa yönündeki ilerlemesinde karşılıklarına çıkan ilk ciddi güç Macarlar olmuştur. Balkanların bütününe, özellikle Tuna ve Sava ırmaklarının birleştiği yerdeki Belgrad'ın alınması bu yüzden gecikmişti. XV. yüzyılın ortalarında Hünyadi birkaç kez Türkleri durdurmuş ve püskürtmüştü. Macarlar Türklere karşı âdeta Hıristiyan Avrupa'nın bayraktarlığını yapıyordu.

Belgrad ancak Kanunî zamanında, 1521 yılında alınabilmişti. Artık Macaristan ile kesin biçimde hesaplaşmak olanağı ortaya çıkmıştı. Nitekim, 1526'da açılan seferde, Kanunî bugünkü Macaristan'ın güneyindeki Mohaç'ta Macar ordusunu yok etmişti. Savaş sırasında Kral II. Layoş da ölmüştü. Birkaç hafta sonra Budin kalesine giren Padişah bu uzak ülkenin doğrudan doğruya Türkler tarafından yönetilmesini düşünmemiş ve vâris bırakmadan ölen Kral yerine, bir kısım Macar soylularının seçtikleri Erdel (bugünkü Transilvanya) Voyvodası Yanoş Zapolya'nın Krallığını kabul ettikten sonra ordusu ile birlikte Macaristan'dan ayrılmıştı. Şu kadar ki, Yanoş'un krallığına karşı olan Habsburg Hanedanı yanlısı diğer Macar soyluları da, Alman İmparatoru V. Şarl'ın kardeşi, Bohemya Kralı ve Avusturya Dükü Ferdinand'ı – ki ölen Kralın eniştesiydi – Kral ilân edince ortaya iki kral çıkmıştı. Krallık tacını da Ferdinand giymişti. Böylece, Türk ve Avusturya devletleri arasında Macaristan üzerindeki çekişme başlamış oluyordu.

Yanoş, Ferdinand'a karşı koyamayıp yenilince, önce Erdel'e, oradan da kayınbabası Lehistan Kralının yanına gitmişti. Fakat yeterli desteği bulamayınca, tek çareyi Türk himayesinde gören Yanoş, 1527'de İstanbul'a bir elçi yollayarak, vergi vermek karşılığında, Krallığının sağlanmasını istemişti. 1528 Ocak ayında elçiyi kabul eden Padişah, Yanoş'u koruyacağını kendisine vadettikten sonra, – ki ayrıca ilk kez bir ittifak anlaşması da yapılmıştı – 1929 mayısında İkinci Macar Seferine çıkmıştı. Yanoş Kanunî'yi Mohaç civarında karşılamıştı. Türk ordusu fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Budin'e girmiş, Yanoş orada Kral ilân edilmişti. Kanunî bununla da yetinmeyerek Viyana'yı ilk kez muhasara etmişti (26 Eylül 1529).

Orduyu Hümayun –başlıca kalelerde yeterli asker bıraktıktan sonra– İstanbul'a dönmüştü. Fakat Ferdinand 1531'de Budin'i muhasara etmişti. Gerçi muhasara başarıya ulaşmamıştı, ancak muhasara haberi İstanbul'da kızgınlık yaratmış, Kanunî de, Yanoş'a verdiği himaye vaadini tutarak, 1532 yılında Macaristan'a Üçüncü Seferini (Alman Seferi) açmıştı. Ordu Almanya'ya doğru yürümüş, Ferdinand bir meydan savaşından kaçmış ve 1533 yılında barış yapmak zorunda kalmıştı. Bu barış anlaşmasına göre, Yanoş egemen olduğu yerlerde Macar kralı kalacak, Ferdinand ise elindeki Macar toprakları için Osmanlı Hazinesine vergi verecek, Yanoş ile Ferdinand arasında yapılacak anlaşmalar Padişahın tasdikine bağlı kalacaktı. Böylece Macaristan iki kral arasında paylaşılmış oluyordu. Fakat Yanoş, 1538 yılında Ferdinand ile gizlice Nagyvarad anlaşmasını yaparak, kendi ölümünden sonra Krallığın Habsburglara geçmesini kabul etmişti. Kuşkusuz, bu Türkleri kızdıracak bir olaydı.

1540'da Yanoş ölmüştü. Karısı İzabella'dan Sigismund adlı bir erkek çocuk bırakmıştı. Kırılıç, Nagyvarad anlaşmasını bir kenara bırakarak, İstanbul'a bir elçi yollamış ve oğlunun krallığının kabulü ve desteklenmesini istemişti. Fakat o sırada, yani Kralın ölümü üzerine, Avusturya kuvvetleri Budin'i muhasara etmeğe başlamıştı. Bu durumda Kanunî Macaristan'a Dördüncü Seferini açmağa karar vermiş ve Ordunun başında 1541 baharında harekete geçmişti. Bu arada Budin'i almağa kalkıp bunu başaramayan Ferdinand kuvvetleri Türkler gelince imha edilmişti.

Artık Kanunî, Budin'de Macar yönetiminin zayıflığı, sadakatsizliği ve istikrarsızlığı nedeniyle, ülkeyi bir eyalet gibi doğrudan doğruya Türklerin yönetmesi zorunluğunu duyduğundan, Sigismund'u ecdadının yeri Erdel'in başına atamış, Macaristan'ın başına da bir Beylerbeyi getirmişti. Böylece 1541'den itibaren Macaristan'da 150 yıllık Türk yönetimi ve Erdel'de Türk himayesinde ve vergi karşılığında özerk Macar yönetimi dönemi başlamıştı. Ferdinand'ın Macar Krallığına da, işgalinde bulunan batı ve kuzeybatıdaki topraklar (ülkenin 1/3 kadarı) kalmıştı. Böylece büyük Macaristan üçe bölünmüş oluyordu.

Padişahın İstanbul'a dönmesinden sonra, Ferdinand Budin'i yeniden muhasara edince 1543'te Beşinci Macaristan Seferine çıkan Kanunî, Türk üstünlüğünü kabul ettirmiş, Avusturyalılar barış istemişti. Sürekli bir gaille haline gelen Macaristan işinde hiç değilse bir süre rahat edebilmek için Padişah bu isteği kabul etmiş, Ferdinand'ın son kez aldığı yerleri geri vermesi ve her yıl 30 bin duka altın ödemesi karşılığında, 1547'de Türk-Avusturya Barışı yapılmıştı.

Fakat, Ferdinand, Kanunî İran Seferinde iken, 1551'de barışı bozup Erdel'i almağa kalkışınca Erdel savaşları başlamıştı. 1562'ye dek süren bu savaşlarda Türkler duruma hâkim olmuş, Ferdinand Erdel'den vazgeçmişti. Sonunda, sekiz yıllık yeni bir barış andlaşması yapılmıştı.

1564 yılında, Ferdinand – ki V. Şarl'ın ölümünden sonra aynı zamanda Alman İmparatoru olmuştu – ölmüştü. Yerine geçen Maksimilyen ile Erdel işinden çıkan anlaşmazlık üzerine 1566'da Osmanlı Devleti Avusturya'ya savaş ilân etmişti. Kanunî böylece ordusunun başında Macaristan'a altıncı ve son seferini açmıştı. Sigetvar Seferi denilen bu savaşta, Sigetvar kalesinin düşürülmesinden bir gün önce Padişah ölmüştü.

Bundan sonra, Macaristan'daki Türk yönetimi ve Erdel'deki özerk Macar yönetimi, çeşitli savaşlar içinde, İkinci Viyana muhasarasının yapıldığı 1683 yılının getirdiği bozgunla birlikte, 1686'da Budin'in ve arkasından diğer kalelerin düşmesiyle sona erecek ve 1699 Karlofça Andlaşmasıyla tasfiye edilmiş olacaktı.

II

Geza Perjés'in Türkçe çevirmesi 27 daktilo sahifesi tutan yapıtı 1) Kanunî'nin önerisi, 2) Önerinin reddi, 3) Teselli, başlıklarıyla üç bölümden oluşmaktadır.

Yazar, birinci bölümde, günümüze dek Macar tarihçilerinin birçoğunun Türklerin Macaristan politikasını yanlış değerlendirdiğini, Erdel'e tanınan özerk yönetim göz önünde tutulursa, asıl Macaristan için de böyle bir yönetimin kurul-

masının olanak dışı bulunmadığını, esasen bunu kanıtlayacak birçok tarihsel verilerin elde olduğunu belirterek söze başlamaktadır. Perjés'e göre, Kanunî böyle bir yönetim için iki koşul öne sürmüştü; bunlardan biri Macaristan'ın başına Habsburg Hanedanından kral getirilmemesi, ikincisi de Macaristan'ın Türk dostluğuna dayanan bir dış politika izlemesiydi. Büyük Macar vakanüvisi Mihaly Horvarth ve sonradan bir çok türkologun kanıtladığı üzere, Kanunî'nin, Belgrad'ı alıp Tuna-Sava ırmaklarına dayandıktan sonra, daha kuzeye geçmek, Macaristan'ı fethetmek niyeti yoktu. Oysa, Macar tarihçilerinin çoğunluğu Türklerin sınırsız istilâ hevesi içinde olduklarını ileri sürmek ve onları kötülemekle yanılığa kapılmışlardır.

Perjés, Kanunî'nin önerisini, o zamanki askerî koşulları analize ederek, şöylece ortaya koymaktadır: Macaristan Osmanlı Ordusunun faaliyet çevresinin dışında kalıyordu. Avrupa'da bir eşi bulunmayan bu güçlü ordu her zaman sefere hazır değildi. Özellikle ikmal ve haberleşme güçlükleri nedeniyle, kışın sefer açmak olanak dışı idi. Seferler, nisan-mayıs aylarından ekim-kasım aylarına dek 6 aylık dönem içinde yapılabilirdi. Bunun için de sefer emirlerinin 4-5 ay önceden çıkarılması ve hazırlıkların başlaması gerekiyordu. Ordunun baharda Edirne'de toplanıp Belgrad'a ve oradan, Eszék yolu ile, Tuna'nın sağ kıyısından Budin kalesine ulaşması üç aylık bir zaman alıyordu. Askerî harekâtın ekim sonunda bitmesi gerektiğinden savaşlara ancak 2,5-3 ay süre kalıyordu. Ordu geri dönmeden önce, Budin ve diğer kaleler, ne denli tahkim edilirse edilsin, gene de düşebilirdi. Eyalet kuvvetleri de onları kurtarmağa yeterli değildi. Orduyu Hümayun ise en erken gelecek yılın ağustosunda yetişebilirdi. Kaldı ki, her yıl Macaristan'a yeni bir sefer açmak da olanaksızdı. İmparatorluğun başka yerlerde de sorunları vardı. Ayrıca, uzun süren Macar Seferleri çok pahalıya mal oluyordu. Bütün bunları inceden inceye hesaplamak gerekiyordu. Örneğin Ferdinand'a yenilen Yanoş'a 1528'de yardım edilmesi zorunlu olduğu halde, özellikle parasal zorluklar bunun o yıl gerçekleşmesini önlemiş, sefer 1529'da açılabilmişti.

Yazara göre, Macaristan'da Türk egemenliğinin temeli Budin kalesiydi. Bu kale kaybedilirse Türklerin Belgrad'a dek tutunabilmesi zordu. Eğer Habsburglar kuvvetlerini ilkbaharda harekete geçirebilse Macaristan'da Türk savunması olanak dışı kalırdı. Oysa, Avusturyalılar bu güce ancak 150 yıl sonra, 1680'lerde erişebileceklerdi.

İşte bu stratejik koşullar nedeniyle, Kanunî, Macaristan'ın İmparatorluğa doğrudan doğruya ilhakını istememiş; onu, toprak bütünlüğüne dokunmaksızın, özerk ve Avusturya'ya karşı tampon bir devlet biçiminde yaşatmağa çalışmıştı. Bu formülü Türk İmparatorluğu için daha güvenli, rahat ve ucuz görmüştü. Ne var ki, olaylar onun bu politikasının sürdürülmesini kısa bir süre sonra önledi ve Macaristan 1541 yılında İmparatorluğun bir eyaleti ilân edildi.

Perjés, bundan sonra, olayları daha yakından anlatarak düşüncelerini şöyle açıklıyor:

Kanunî'nin 1526'da ilk Macaristan Seferini, Macar Kralı II. Layoş'un aklını başına toplaması ve Türklere karşı düşmanca politikadan ve Haçlı Seferleri sevdasından vazgeçmesi için bir ihtar amacıyla yaptığı yolundaki Türk vakanüvislerinin kanısı doğrudur. Macaristan'a ve onun Kralına gözdağı verilmesi Mohaç'ta hattâ bir az fazlasıyla yerine getirilmişti. Çünkü Kralın savaşta ölümüyle Macar tahtının

Habsburglara bırakılacağı yolunda önceden varılan anlaşma yürürlüğe girmiş demektir. Böylece Kanunî, en büyük düşman sayılan Avusturya'nın Macar tahtını ele geçirmesine bilmeden yardım etmiş oluyordu. Türkler bu durumu düzeltmek için Macar soylularının 1526 kasımında acele krallığa seçtikleri Yanoş Zapolya ile sıkı ilişkiler kurmak ve onu Habsburglara karşı tutmak istediler. Şu kadar ki, Yanoş Haçlı Seferi konusunda daha önceden kendisini angaje ettiği için, bu yoldaki Türk önerisini kaçamaklı biçimde reddetmişti. Buna rağmen Kanunî onun kral kalmasında yarar görmüştü. Ancak 1527 sonlarında Ferdinand, Yanoş'u Budin'den kovunca -ki bunun üzerine Yanoş Lehistan'a sığınır- Fransa ve Venedik diplomasisi Yanoş'u Türk politikası gütmekten başka çaresi olmadığına inandırmıştı. Bunun üzerine Yanoş'un elçisi İstanbul'a gelmiş ve büyük bir itibar görmüştü. Padişah Macaristan'ı Yanoş'a vermekle kalmıyor, onunla bir ittifak da yapıyordu. Bu ittifakı tasdik eden Fermanda Sultan: "... Ben Sultan Süleyman, yemin ederim ki, seni asla terketmeyeceğim ..." diyordu. Yemini gayet ciddi idi. Esasen Kanunî'nin Yanoş'un ölümüne dek davranışı bu yemin ile tam bir uyum içinde olmuştu.

Nitekim, Padişah 1529 yılında İkinci Macaristan Seferine çıkmıştı. "Yanoş Kral" ile Mohaç civarında karşılaşmış ve Budin Kalesine gelince de onun taç giymesinde hazır bulunmuştu. Bu arada Yanoş'a ihanet ederek Ferdinand'a katılan Macar Beylerinden Peter Perenyi ile Estergon Piskoposu Vardai Türkler tarafından esir edilmiş ve Budin'e getirilmişti. Kanunî bunları da Krala bağışlamak büyüklüğünü göstermişti. Bundan başka, Padişah Budin'de Macar soylularına yaptığı bir konuşmada, ülkenin örf ve âdetlerini değiştirmek niyetinde olmadığını, Macarların işçilerine ve dinlerine de karışmayacağını söyledikten sonra, elini kılıcına koyarak: "bu kılıcın keskin yüzü ile karşılaşmak istemiyorlarsa, Yanoş'u kralları olarak tanımaları ve desteklemeleri gerektiğini" ihtar etmişti. Bu jest Kanunî'nin Macar devletinin varlığını ortadan kaldırmak amacıyla olmadığını bir kez daha kanıtlamaktaydı.

Gerçi Türkler 1532-34 döneminde Ferdinand'a bazı ödünler vermiş, onun işgal ettiği Macar toprakları üzerindeki egemenliğini tanımakla Macaristan'ın bölünmesine razı olmuştu (1533 Türk-Avusturya Barış Andlaşması kastedilmektedir). Macaristan'ın toprak bütünlüğünü bozan bu ödünün verilmesinde Veziri-i Âzam İbrahim Paşa'nın rolü olduğu anlaşılıyordu. Ferdinand'ın, birçok Macar Beyinin de desteği ile, saldırılarını artırması ve Yanoş'un saygınlığının azalması gerçekleri karşısında, Padişah da gerçekçi bir davranış olarak bunu kabul etmiş olmalıydı.

Nihayet, Yanoş 1538'de Ferdinand ile Nagyvarad uzlaşmasını yapmıştı. Bununla, Yanoş yaşadığı sürece kral kalmak karşılığında, ölümünden sonra, çocuğu bulunsa da bulunmasa da, krallık tâcının Habsburglara geçmesini kabul ediyordu. Kanunî'yi son denli kızdırabilecek böyle bir anlaşma duyulup da Türkler Yanoş'a karşı harekete geçerse, Ferdinand onun yardımına koşmaya söz vermişti. Anlaşma, Avusturya'nın askerî gücünün Türkleri yenmeğe ve dolayısıyla Macaristan'ın egemenlik ve bütünlüğünü korumaya yeterli olduğu varsayımına dayanıyordu. Oysa bu feci bir yanlış idi. Nitekim, Kanunî 1541'de söz konusu önerisini geri alacak ve artık Macaristan 150 yıl bir Osmanlı eyaleti olacaktı. Asıl zarara uğrayan böylece Macaristan oluyordu.

Yazar Perjés, daha sonra, Türk himayesinde bir Macar Krallığının ne denli yaşayabilir olduğunu kendi kendisine sormakta, bunun kestirilmesinin kuşkusuz zor bulunduğunu, fakat her halde Varad anlaşmasının Macaristan'ın varlığı ve bütünlüğünün korunmasını olanak dışı bıraktığını yazmaktadır. Çünkü bu durumda Kanunî, ya Budin'i ilhak edip elverişsiz bir stratejik durumu sürdürecektir –ki bunu yaptı–, ya da Budin'i Avusturya'ya bırakarak Türk İmparatorluğu için tehlikeli bir durum yaratmış olacaktır. Olaylar şöyle gelişecekti:

1538 yılında Kanunî'nin Varad Anlaşmasını duyduğu ve Macaristan'a karşı büyük bir sefer hazırladığı haberleri yayılınca Habsburgların yardımı beklenmiş, fakat yeterli kuvvet gelmemişti. Yanoş düş kırıklığına uğrayınca Kanunî'yi yumuşatma yollarını aramıştı. Padişah, esasen başından beri pek güven duymadığı Yanoş'un ihanetine kızmakla birlikte, gene de ortada Yanoş'tan başkasını bulamayacağından onu elinde tutmak gibi akıllıca politikasını sürdürmüştü.

1540'da Yanoş ölünce, onun vârisinin kim olacağı sorunu ortaya çıkmıştı. Macar Beylerinin çoğunluğu Varad Anlaşması gereğince Ferdinand'ın Krallığını istiyordu. Bir kısmı ise (György Frater, Peter Petrovics, Veröczi, Balint Török gibi) Türklerin yeni bir seferinden çekinerek, onlarla anlaşmağa meyilli idi. Bu grubun içinde en etkin görünen Frater, önce Yanoş'un küçük oğlu Sigmond'un krallığını ilân ettirmeyi başarmış ve bunu tasdik ettirmek için de İstanbul'a Veröczi başkanlığında bir elçilik heyeti yollamıştı. Bu arada Ferdinand Budin'e asker sevkediyordu. Üstelik Perenyi ve Frangepan gibi iki tanınmış Macar soylusu de yön değiştirip Ferdinand'ı desteklemeğe başlamıştı. Fakat her şeye rağmen Frater Türk yardımını beklemeğe koyulmuştu. İşte bu gergin durumda, 1541'de Budin'e gelen Kanunî için Macaristan'ı İmparatorluğa doğrudan doğruya ilhaktan başka çare kalmıyordu. Oysa Macar tarihçilerin çoğunluğu, Kanunî'nin bu çaresiz durumuna değinmeden, Türklerin bu ilhak kararını gizli bir düşünce ve "imansız Türkün" ihaneti olarak göstermişti. Gerçekte, Türklerle ittifakı Varad Anlaşmasıyla bozan Macar egemen sınıfı olmuştur. Macar tarihçilerinden Verancsisc'in yazdığına göre, Kanunî Budin'e girdikten sonra, Macar soylularının bu tutumlarına değinerek, "Dışarda bu denli büyük şan ve şöhrete sahip olan ben, Budin'i bunların elinde bırakırsam, ben olmaktan çıkar ve ecdadımın şerefine leke sürdürmüş olurum" demişti. Başka bir Macar tarihçisi, Ferenc Forgach, 1570'de yazdığı yapıtında, Kanunî'nin Macaristan'ın bütünlüğünü korumakta sonuna dek kararlı olduğunu, fakat Macar soylularının ihaneti ve Ferdinand'ın çıkardığı huzursuzlukların onu bundan vazgeçirdiğini belirtmiştir.

Yazar Perjés, daha sonra, Kanunî'nin 1541 seferine ilişkin Fetihnâmesinden şu satırları alıyor: "Önceki yıllarda Allahın inayeti ve muzaffer kılıcımız sayesinde Macaristan'ı ve başkenti Budin'i fethettik. Fakat Budin Müslüman İmparatorluğumuzdan pek uzak düştüğünden ötürü, o zamanlar yönetilmesi zordu. Kral Yanoş da vergi ödemeği kabul ettiği için ona ve onun ölümünden sonra oğlu İstfan'a (Sigmund) ihsan eyledik. Fakat Macaristan'a komşu Nemçe Kralı Ferandus (Ferdinand) isimli kâfir de Macaristan Kralı olmayı arzu ediyordu. Bunun için Karl (V. Şarl) isimli kâfir kardeşinin ittifakı ve yardımıyla büyük bir ordu topladı. Macar soyluları arasından da Prini Petri (Perenyi Peter) isimli hain onlara katıldı. Böylece Macaristan'a gelerek kendine iktidar sağladı ve Buda kalesini işgal etti. . . Hedefimiz

Buda şehrini kılıcımızın yardımıyla İslâm âleminin bir ülkesi yapmak, Macaristan'ı mülkümüze geçirmektir. . . Macaristan'ı bütün kaleleriyle ve halkıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun diğer eyaletlerine bağlayarak, kadılar, kale muhafızları ve mahallî muhafızlıklar kurduk”.

Evlîya Çelebi de Seyehatnâmesinde şöyle demektedir: “. . . Süleyman Han, Buda'yı dördüncü kez kurtardıktan sonra, ileride İslâm ordularının bu denli büyük zorluklarla ve dertlerle karşılaşmaması için, Buda Kalesini akıllı bir Vezirine devretmeye karar verdi”.

Macar tarihçilerinden İstvanffy'nin yapıtına da değinen Perjés, onun Türk yöneticilerinin Budin'de yaptıkları son Divan toplantısından şu bilgileri aktarıyor: Bu toplantı bize Türk “Atmacaları” ile “Güvercinleri” arasında Macaristan konusunda ne denli derin çelişmeler olduğu hakkında bir fikir vermektedir: İhtişamlı bir kabul resmi sona erdikten ve Balint Török hapsedildikten sonra, Türk Paşaları ve Beyleri arasında tartışma başladı. Mehmet Paşa'nın ve Ulema'nın görüşüne göre, Kralın küçük oğlu İstanbul'a götürülmeli ve Buda'nın yönetimi mutedil ve akıllı bir Paşaya verilmeliydi. Macarlardan nefret eden Belgradlı Mehmet Paşa ise, gerek bebek Kralın, gerek Macar soylularının öldürülmesini, kalenin yakılmasını, Ana Kraliçenin babasına geri gönderilmesini ve bütün Macaristan'ın bir Osmanlı eyaleti yapılarak her yıl yalnız Avrupa'dan değil, deniz aşırı ülkelerden, Asya ve Mısır'dan kalkarak, büyük yorgunluklara ve mahrumiyetlere katlanarak seferlere çıkmağa, savaş yapmağa gereksinme kalmamasını istiyordu. Padişah'ın damadı Munis Rüstem Paşa'nın düşüncesi ise bambaşka idi. Ona göre sorun adalet ve vekara uygun bir biçimde karara bağlanmalıydı. Mademki Padişah Yanoş Kralı himayesine alarak ülkeyi kendisine vaat ve ihsan etmişti, Macaristan'ı şimdi ilhak ettiği sırada da Kralın yetiminin ve Kraliçenin korunması ve himayesi âdil olurdu. Padişah bütün bu konuşulanları dinleyip iyice tarttıktan sonra, Kraliçeye “oğlan büyüyüp gelişene değin, Buda'yı kendi elinde tutacağını, çünkü Kraliçenin düşmana yani Nemçelilere karşı Buda'yı koruyamayacağı, kendisine ise her yıl ordusuyla onları korumaya koşmanın zor geldiği” haberini gönderdi. Kanunî, Erdel ile güney Macaristan'ın bir kısmını, Lippa ve Temeşvar'ı, Maramoros'taki tuz ve altın madenleriyle birlikte, Kraliçeye ve oğluna bırakıyordu. Bütün bunlara ilişkin bir senet mektubu vererek, Kralın yetimi Allahın inayetiyle ülke yönetimine elverişli yaşa geldiği zaman, Buda'yı kendisine geri vereceğine dair teminatta bulunuyordu.

Yazar, bütün bunların Kanunî'nin Macaristan ile ilgili önerisinin gerçekliğini kanıtladığını ve Türklerin sınırsız istilâ hırsları bulunduğu yolundaki önyargıların belgelerle tekzip edilmiş olduğunu belirttikten sonra, XX. yüzyılın tanınmış Macar türkolog ve tarihçisi Layoş Fekete'nin şu kanısını aktarmaktadır:

“Kanunî Süleyman, Mohaç zaferinden sonra dahi Macar Krallığının Osmanlılarla Habsburglar arasına yerleştirilmiş bir ara devlet olarak, hattâ bütün genişliği ile, kalmasına razı olurdu. Tek isteği ülkenin İmparatorluğa bağlı olmasıydı. . . . Kral Yanoş'un ölümüyle. . . . Türklerin Macar sorunundaki tutumu önemli ölçüde değişti. Sultan, Macaristan'ın kendi özerk varlığını, Alman İmparatoruna karşı eskiden olduğu gibi savunabileceğini artık umamazdı. Tam tersine, Alman İmparatorluğunun Macar Krallığı ile birleşerek aşağı Tuna'ya dek inebileceğini ve Türk egemenliği altındaki Balkanlara saldırabileceğini hesaba katması gerekiyordu.

Osmanlı İmparatorluğunun Alman İmparatorluğuna doğrudan doğruya komşu olması halinde ise, Türk sınırının aşağı Tuna'dan değil, Buda'dan geçmesi Türkler için çok daha elverişli idi".

Perjés, yapıtının Kanunî'nin önerisinin reddine ilişkin ikinci bölümünde, Mohaç'tan sonra asıl sorun Macaristan'ın devlet olarak varlığı ve bütünlüğü iken, Macar yöneticilerin bunu anlamadığını, 1532'de -büyük bir olasılıkla, Başvezir İbrahim Paşa'nın girişimi üzerine- Türkler Ferdinand'a, Macaristan'ın Yanoş ile onun arasında bölünmesi düşüncesini ileri sürünce, Macar soylularının, Ferdinand'a verdikleri muhtırada, bunun ülkenin geleceği için kötü sonuçlarını bildirdiğini, fakat gene de sonunda buna razı olduğunu yazmaktadır. Bölünmenin böylece "de facto" duruma geldiğini de belirten yazar, genellikle Macar tarihçilerinin bu dönem için değerlendirmeye yaparken, Türklerin son denli güçlü olduğunu, Macaristan'ın ise Kral Matyas'ın ölümünden beri gerilemekte bulunduğunu ve Mohaç sonrası Avrupa'daki siyasî koşulların (başlıca devletler arasında siyasal çekişme, din reformunun yarattığı ayrılıklar, Türk-Avusturya mücadele yerinin Macaristan oluşu gibi) zorluklarını hesaba katmadıklarını ve Kanunî'nin önerisinin varlığını inkâr ettiklerini, oysa Macar türkologlarının zamanla gerçekleri ortaya koyduklarını belirtmektedir.

Perjés, o zamanki koşullar içinde yapılacak en iyi şeyin, Kanunî'nin önerisinin kabulü olduğunu, çünkü Türklerin çok daha güçlü bulunduğunu, eğer o sırada Macar egemen sınıfını oluşturan soylular Kral Yanoş'u bu doğrultuda desteklemiş olsaydı, gerektiğinde Habsburgların saldırılarına da karşı koyulabileceğini, bu arada Türklerin de yardıma gelebileceğini yazarak, şu düşüncelerini de açıklamaktadır:

Kanunî'nin önerisinin kabulünün Avrupa uygarlığından kopmak anlamına gelemeyeceğini, Türk himayesindeki Erdel örneği göstermiştir. Önerinin reddinin asıl nedeni Batı ve Hıristiyan uygarlığına bağlılık anlayışı, İslâm evrenini küçük görme ve ondan nefretti. Tarihi Szekefi bunu itiraf etmiş, fakat Kanunî'nin önerisinin kabulünü Türk İmparatorluğuna katılmak gibi göstermişti. Oysa öneri böyle değildi. Her halde, Macar soyluları -birçok Avrupalı gibi- Türk düşmanlığı duygusu ile yanılıya düşmüştü.

Yazar, yapıtının "Teselli" başlıklı üçüncü ve son bölümünde, Mohaç sonrası Macaristan'ın perişanlığına değinerek, Mohaç ve onu izleyen savaşların ülkeyi alt-üst ettiğini, Türklerin alışılmamış sertlikte savaş yaptığını, ölenlerin adedinin çok olduğunu yerlerinden kaçan Macarların da ülkeyi anarşiye soktuğunu, açlık başladığını, boşalan köylere güney Slavların yerleştirildiğini anlatmakta; bununla birlikte, Mohaç sonrası döneminde kültür yaşamının ve din reformlarının özgürlük içinde gelişmiş olmasını bir "teselli" olarak şöylece belirtmektedir:

Bu dönemde ki, İncil ilk kez Macarcaya çevrilerek basılmıştı. Ayrıca bir Latince-Macarca grameri yayımlanmış, Lâtincenin yanında Macarca da bir kültür dili olmağa başlamıştı. Protestanlık ülkede hızla yayılmak olanağını bulmuştu. Bu hareket Macaristan'ın ekonomik, toplumsal, siyasal, ideolojik, psikolojik ve dinsel yaşamını da olumlu biçimde etkilemişti. Protestanlığın hızlı yayılmasında halkın varlığını koruma içgüdüğü de rol oynamıştı. Halk kendisini himayesiz görüyor, sorumsuz ve bencil Macar yöneticilerin ilgisizliğinden yakınıyordu. Tek umudu yeni ve mistik bir şeyde idi. Reformasyon, içtenliği yani her türlü aracıyı bir

kenara bırakarak kişinin Allah'a bizzat hitap edebilmesi olanağını ortaya koyuyordu. Macaristan'ın "Hıristiyanlığın Kalesi" sayılması Katolik bir kökten gelmişti. Papalık belgelerinde Macaristan bu deyimle lâıyk görülüyordu. Reformasyondan sonra ise, her ne kadar Protestanlar da Türk istilâsını mahkûm etmişlerse de, Roma'nın liderliği reddedildiğinden, onun adına "Hıristiyanlığın Kalesi" düşüncesine de yer verilmiyordu. Ayrıca Protestan vâizler, iki yabancı (Türk ve Avusturya) egemenlik arasında bir seçim yapmak durumunda kaldıkları zaman, gerçekçi politik düşüncelerden hareket ederek, Türklerin lehinde karar kılıyorlardı.

Yazar, yapıtının sonunda, Macar ulusu için "Mohaç felâketi"yle 500 yıllık Macar devleti ortadan kalkmakla birlikte, bunun kaderin bir cilvesi değil, tarihsel bir zorunluk olduğunu, hattâ o zamanki Macar yöneticilerinin bunu, istemiş olsalar da önleyemeyeceklerini, işin teselli tarafının Reformasyonla aynı zamana rastlayan Türk egemenliği sırasında, halka dönük Macar edebiyatının gelişmesi, ulusal sorunların bilincinin güçlenmesi olduğunu belirtmektedir.

III

Geza Perjés'in yapıtı, genellikle Batıda ve özellikle Osmanlı İmparatorluğunun yönetiminde kalmış Hıristiyan ülkelerin tarihçilerinin Türkler hakkındaki önyargılarından arınmış, objektif araştırmalardan biridir.

Esasen Macaristan'da Türk tarihi ile ilgili bilimsel araştırmalar 1870 yılında -dünyada ilk- Türkoloji Enstitüsünün kuruluşundan beri yapılagelmektedir. Enstitünün kurucusu Armin Vambéry ve daha sonraları Prof. Németh, Prof. Layos Fekete gibi büyük tarihçi türkologlar Türk tarihi, tarihte Türk-Macar ilişkileri ve akrabalığı üzerinde çok değerli yapıtlar yazmışlardır. Bugün de başta Dr. Kaldy-Nagy olmak üzere, genç türkolog kuşağı bu alanlardaki araştırmaları sürdürmektedir.

Birinci Dünya Savaşından sonra Macar tarihçileri ve düşünürleri daha çok Türk-Macar akrabalığı üzerinde durmuştu. Bu arada Macaristan'da birçok "Turan Derneği" kurulmuştu. Bu faaliyet Türkiyede de yankı bulmuş, hattâ Büyük Atatürk 1932 yılında Birinci Tarih Kongresine katılmış olan Macar bilgini Zayti Ferenc'e şunları söylemişti:

"Biz Türkler ve siz Macarlar kardeşiz. Ne yazık ki, boş yere, biz ilâ-i kelime-tullah diye İslâm âleminin, siz de ruhullah diye Hıristiyanlığın asırlarca öncülüğünü yaparak birbirimizin mahvına yürüdük. Böyle bir dalâlete düşeceğimize, iki kardeş millet elele verseydik, insanlığa ne büyük hizmet ederdik"².

İşte bu dostluk ve kardeşlik atmosferi içindedir ki, 1935 yılında bizzat Atatürk'ün emriyle Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bir Hungaroloji Kürsüsü kurulmuştu.

İkinci Dünya savaşından sonra sosyalist bir düzenin kurulduğu Macaristan'da, ülkenin Türk yönetimi altında bulunduğu 1541-1686 dönemine yeni bir yaklaşımla

² Bk. Hasan Cemil Çambel, Makaleler, Hattıralar. s. 77, Türk Tarih Kurumu, XVI. seri, No. 5, Ankara, 1964.

özel bir ilgi gösterilmeğe başlanmıştır. Budapeşte'de görevli bulunduğum 1969-1972 yıllarında bazı yönetici ve aydınlarla yaptığım temas ve okuduğum yazılardan bu ilgiyi sezinlemek fırsatını buldum.

Gerçekten, Mohaç döneminde Macar yönetici sınıfının çoğunluğu, Katolikliğin hâmisî Habsburglarla işbirliği halinde idiler. Kültür dili ise Latince idi. Ayrıca Almanca şehirlerde yayılıyordu. Feodal bir düzen içindeki Macaristan'da halk tabakasının ihmal ve istismar edildiği gerçeğinden hareket eden Géza Perjés gibi tarihçiler, Türk yönetiminin, Habsburglara karşı olmakla ve soyluların çoğunluğunun karşısında bulunmakla, ülkede halka dayanan ve Macarlığa değer veren bir toplum bilincinin doğmasına yararlı bir ortam oluşturmuş olduğu kanısını benimsemektedir. Bugün birçok Macar aydını "bize Türk dönemi Habsburg tarihçilerinin ya da Katolik taassubundan kurtulamayanların etki ve duygularıyla anlatılagelmiştir," diyebilmektedir.

Her halde şurası bir gerçektir ki, bugünkü Macaristan'da Türk dönemine ilişkin her şey büyük bir özenle saklanmakta, incelenmekte ve gittikçe duygusalluktan uzak bir biçimde yapıtların yazılmasına fırsat vermektedir.

Şimdi, yazarın ileri sürdüğü görüşlerle ilgili olarak, üzerinde ayrıca durmakta yarar gördüğümüz birkaç noktaya değinelim:

a) Türkler Macaristan'ın fethini gerçekten düşünüp planladılar mı, yoksa bunu yapmak zorunda mı kaldılar?

Perjés, Türk vakanüvislerinin kanısına katılarak, Kanunî'nin Mohaç Seferinin, Macarları Osmanlı İmparatorluğuna karşı düşmanca politikadan ve Haçlı seferleri sevdasından vazgeçmelerini sağlayacak bir ihtar amacını güttüğünü ileri sürmektedir. Olayların gelişmesine bakılırsa, gerçekten Türklerin Macarlarla hesaplaşması kaçınılmazdı. Hattâ daha Belgrad muhasarası sürdürülürken, Budin'e sefer açılmasını öneren Üçüncü Vezir Ahmet Paşa gibi kişiler de olmuştur. Fakat Kanunî, Başvezir Pirî Mehmet Paşa'yı dinleyerek, 1521'de Belgrad'ın zaptından önce buna yanaşmamıştı³. Macaristan'a karşı ilk seferi (Mohaç) çabuklaştıran bir nedenin de, Avrupa'da güçler dengesinde beklenmedik bir değişimin sonucunda doğduğuna Perjés değinmemektedir. O da şudur:

1519'da İspanya Kralı V. Şarl aynı zamanda Alman İmparatoru seçilince, Avrupa'da güçler dengesinde Fransa kendisini Avusturya ile İspanya arasında tehlikede görmeğe başlamıştı. Üstelik Kral I. François 1525 yılında Şarl'a mağlup olup Madrit'te hapsedilince, Fransa'yı ve kendisini bu durumdan kurtarabilecek tek devletin Türkiye olduğunu görerek aynı yıl İstanbul'a gizlice elçisiyle yolladığı bir mektupta, Kanunî'den Macaristan üzerine yürüyerek Şarl'ı mağlup etmesini, böylece kendisini de kurtarmasını, yalvaran bir deyişle, istemişti. Padişah 15 Şubat 1526 tarihinde yolladığı azametli cevapta, Kralı teselli ederek, "gönlünü hoş tutmasını" ve gerekli yardımı yapacağını bildirmişti⁴. Türklerle, Hıristiyan Avrupa'da güçler dengesinde yer almak ve buna müdahale etmek fırsatını veren bu yardım çağrısının

³ Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. II, s. 311, Ankara, 1975.

⁴ İsmail Soysal, Türk-Fransız diplomasi münasebetlerinin ilk devresi, Tarih Dergisi, c. III, Sayı, 5-6, İstanbul, 1953. Ayrıca Prof. Uzunçarşılı, aynı s. 503.

Kanunî'nin ilk Macar Seferini fazla beklemeden açmasında başlıca âmil olduğu kuşkusuzdur. Hattâ, François, bu ilk seferden sonra da, kendi politik gereksinmelerine göre, Padişahıtan Macaristan üzerinden Avusturya'ya karşı sefer açmasını, ya da onunla barış yapmasını isteyecektir⁵.

b) Perjés'in, Türklerin Macaristan'ı bir tampon devlet olarak yaşatmak amacı ve Kanunî'nin bu yoldaki önerisiyle ilgili düşünce ve gerekçeleri sağlam ve inandırıcı görünmektedir. Aksi halde, Kanunî'nin 1541'e kadar beklemesine neden yoktu. Bu bakımdan Perjés, böyle bir tarihsel gerçeği Türklerin dürüstlüğü ve Kanunî'nin sözünü tutan, anlayışlı, tedbirli, büyük devlet adamlığını bugün Macar ulusuna anlatmakla, bizim tarihsel imajımıza olumlu bir katkıda bulunmaktadır.

Bunun gibi, Perjés, Kanunî'nin önerisinin reddinin gerçek nedenini Müslüman Türklere karşı duyulan nefrette görmekte kuşkusuz haklıdır. Türklerle anlaşmak yanlısı Macar yöneticilerinin bile, korkudan böyle davrandıkları, bazılarının ilk fırsatta Habsburglar yönüne geçmesiyle kanıtlanmıştır. Bütün bunları o günün İslâm-Hıristiyan husumeti içinde doğal saymak gerekir. Perjés'in Kanunî'nin, önerisinin reddini, tarihsel bir yanılğı sayarak, bunun kabul edilmesi olasılığını, o günkü koşullara rağmen, düşünebilmesi ise bize pek geçerli görünmemektedir. Avusturya ile geniş hududu bulunan Katolik Macaristan için, daha uzakta ve Türklere karşı çaresiz Erdel'i örnek göstermek de kolay olmasa gerektir.

c) Perjés'in yapıtındaki "Teselli" bölümüne gelince, bu gerçekten ilginçtir ve zamanımızda Macaristan'da gittikçe yayılan olumlu bir kaniyi yansıtmaktadır, sanıyor ve Türk yönetimi altında kalmış diğer ülkelerde de aynı yolda bir uyanış için örnek olmasını diliyoruz.

Önce "teselli"nin dinsel yönüne değinelim: Gerçekten, Avrupa'da, reformasyon hareketi başlayıp bu Macaristan'a da yayılırken, eğer ortada her türlü inanca saygılı ve bir grubun diğerini ezmesine karşı olan Türk yönetimi bulunmasaydı, o sırada Katolikliğin bayraktarlığını yapan Habsburgların Macaristan'da Protestanlığın, bir ölçüde de olsa (bugün nüfusun %27 si Protestan-Kalvinisttir), yerleşmesini çok kanlı biçimde önlemesi olasılığı vardı. Perjés'in yazdığı gibi, bugün Macar Kalvinistlerinin Türk yönetim dönemine biraz da sempatiyle baktıkları kuşkusuzdur. Bunun kanıtlarını bizzat görmüşümdür. Aynı şeyi Macaristan Yahudileri için de söyleyebiliriz: İkinci Dünya Savaşından önce Macar halkının % 8' ini oluşturan Yahudilerin -ki büyük çoğunluğu Hitler zamanında Naziler tarafından yok edilmiştir- Türk döneminde dinsel ve toplumsal yaşamlarını tam özgürlük içinde sürdürdükleri bilinmektedir. Bugün Türklere aynı sempati onlarda da görülmektedir.

Yazarın, Türk döneminde Macar dili ve edebiyatının da geliştiği kanısının, bugün Macar aydınlarının birçoğu tarafından paylaşıldığını sanıyorum. Bunu kanıtlayan bir anımı burada yazmakla yetineceğim:

Budapeşte'de Büyükelçi bulunduğum sırada, Dışişleri Bakanımız İhsan Sabri Çağlayangil 17-21 Kasım 1970 tarihlerinde Macaristan'a resmî bir ziyaret yapmıştı. Macar Dışişleri Bakanı Yanoş Peter -ki kendisi eski bir Kalvinist rahibidir- ül-

⁵ İsmail Soysal, aynı.

kenin güneyinde yapılan gezi sırasında, Şikloş Şatosunda verdiği bir akşam yemeğinde, 1865 yılında bir Macar porselen sanatçısının yarattığı Kanuni'nin muhayyel portresini canlandıran bir tabağı Çağlayangil'e armağan ederken, yaptığı konuşmada, Macaristan'da Türk dönemine değinerek, şunları söylemişti: "Eğer Türk dönemi araya girmeseydi, bugün ben bu sofrada sizlere belki de Macarca hitap edemeyecektim".

Her halde Perjés, Türklerin başka ulusların dil, din, gelenek ve törelerine gösterdiği saygının giderek daha iyi anlaşıldığını kanıtlayan bir yapıtı ortaya koymuştur. Kendisini, bu cesareti ve objektifliği için kutlarız.